

Dr Branislav Gligorijević, *Kralj Aleksandar Karađorđević I-III*,
Beograd 2002, str. 437+360+343

Nije lako pisati istorije kraljeva. Oni su „neprikosnovene” i „politički neodgovorne ličnosti”, zaklonjeni iza etikete i protokola, naizgled u neprestanim pozdravima i otpozdravima... U njima se teško razluči javno od privatnog, a u delovanju, posredno od neposrednog, institucionalno od faktičkog. Njihovim odlukama i njihovom uticaju teško se ulazi u trag... Uobičajene saznanje i metodološke probleme, čini se da u najnovije vreme predusreće dodatni i nenaklon stav moderne historiografije prema događajnoj istoriji, naročito onoj koja polazi od uticaja, koji su na nju imale velike ličnosti. I pored svega, zaslugom profesora Gligorijevića, naša čitalačka i naučna publika odnedavno ima trotomnu, veliku monografiju - životopis kralja Aleksandra Karađorđevića.

Autor već ima velike i neosporne zasluge u izučavanju političke i društvene istorije Kraljevine SHS/Jugoslavije. Njegove knjige, pisane sedamdesetih godina prošlog veka, i danas su nezaobilazna literatura i polazište u prepoznavanju složenih problema i otvorenih pitanja u toj oblasti naše nauke. U novije vreme, pak, Gligorijević doprinosi postavljanju novih standarda u vrednovanju fenomena i kontroverzi savremene istorije. To se odnosi na našoj publici dobro poznatu monografiju o uticaju Kominterne na političke prilike u Jugoslaviji (Kominterne, srpsko i jugoslovensko pitanje, Beograd, 1992), a nesumnjivo da će takvu ocenu

umnogome zaslužiti i delo o kome je ovde reč.

Aleksandrov životopis upotpunjuje zbirku monografija velikih istorijskih ličnosti u našoj historiografiji, a nastao je kao plod impresivnog istraživačkog i stvaralačkog poduhvata. To se posvedočuje već iz letimičnog osvrta na bogatstvo kritičkog aparata, upotrebljene literature i izvora (pored domaćih arhiva AJ, AS, AVII, ASANU, autor je koristio francusku diplomatsku građu MAE, i manje britansku arhivsku građu PRO). Stojeći na čvrstom tlu onoga što je (velikim delom i njegovom zaslugom) u našoj istorijskoj nauci bilo poznato, autor dodatno dograđuje, preispituje i povezuje činjenice, stavljajući ih u orbitu Aleksandrovog uticaja. U veoma lepoj grafičkoj opremi i povezu knjige, morali smo primetiti da ozbiljan tehnički nedostatak predstavlja nepostojanje registra ličnih imena i pojmova.

Prvi tom monografije („U ratovima za nacionalno oslobođenje”) nosi sobom istinsku dinamiku prevratnih vremena, ratova i meteža, koji su ih pratili. Gligorijevićev Aleksandar tu se pomalja iz melanholičnog i u mnogo čemu uskraćenog detinjstva, bolešljiv i setan, da bi nenadano došao do regentske vlasti i bio suočen sa najvećim i najstrašnijim izazovima postojanju naroda, kome je pripadao. Slab i bolešljiv, ali izuzetne volje, on je kuražno, od prvih dana, podnosio i savladavao nevolje i iskušenja. U velikim

ratovima male Srbije on je neprestano sa vojskom i neprestano u životnoj opasnosti. Kao naročitu istorijsku nepravdu autor ističe, kako su zbog poznatih ideoloških razloga u našoj historiografiji te činjenice doskora bile skrivane i nipoštaštavane (I tom, 303).

Gligorijević na ovim stranicama piše događajnu istoriju u najboljem značenju te reči, a čitalac, ako se prepusti literarnoj sugestiji, nalaziće se neprestano na pozornici događaja, često zaglušen detonacijama i zapanjen njihovom filmskom brzinom. Baveći se događajima za koje naš narod ima naročit ponos i sentimente, autor nastoji da održi distancu. Silne emocije ili „nacionalizam jedne generacije”, kojoj je pripadao i Aleksandar, razmatrani su objektivno i kritički, verovatno koliko god je to bilo moguće s obzirom na opojnu atmosferu ratnih pobeda i nacionalnog trijumfa. Životopis vladara, koji je bio personifikacija tih pregnuća i uspeha, bio bi, naime, nepotpun i nedorečen bez uživljavanja u njihovu autentičnu atmosferu i prevladujuće emocije i raspoloženja.

Prvi tom Gligorijevićeve monografije obrađuje i završne momente vojne i političke akcije stvaranja nove, jugoslovenske države. Na osnovu prvorazredne građe, autor, inače snabdeven već decenijskim istraživačkim iskustvom, sastavlja kao neku malu monografiju o srbijansko-crnogorskim odnosima, takođe o Jugoslovenskom odboru i počecima tzv. hrvatskog pitanja. Poseban osvrt na taj poslednji problem i na njegovu evoluciju u novonastaloj državi autor je izložio u drugom tomu knjige, koji nosi naslov „Srpsko-hrvatski spor”.

Utisak je da se čitav kompleks spornih pitanja između Srba i Hrvata u ono vreme, a rekli bismo i doskora, prelamao u dve ili tri protivrečnosti njihovih nacionalnih i političkih interesa. Profesor Gligorijević to sažima u nekoliko izjava kralja Aleksandra koje kao epigrafi prethode drugom tomu njegove knjige. Ukratko, Hrvati, pozivajući se na istorijskopravne i državnopravne razloge, traže ingerencije nad Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom, dok Srbi naseljeni u tim zemljama ne prihvataju da se na bilo kakav način odvoje od matice. Još je 1921. godine Milan Pribičević pisao: „Oni koji stvaraju Hrvatsku Irsku u Jugoslaviji, treba da znaju da stvaraju Srpsku Irsku u Hrvatskoj, jer bez obaziranja na volju pola miliona seljaka Srba u Hrvatskoj ne da se stvoriti mir u njoj. (II, 204 str.)” Iako su različite spoljnopolitičke i unutrašnjopolitičke konstelacije menjale intenzitet i način njenog ispoljavanja, ta protivrečnost je ostala trajna smetnja postizanju pravog političkog dogovora.

Regent Aleksandar teško je prihvatao mogućnost sporazumevanja sa HRSS i njenim kontroverznom liderom. Prof. Gligorijević osvetljava politički poduhvat Stjepana Radića izvornim podacima i dokumentarno, ali i sa izvanrednim osećajem za detalj i emociju. U knjizi saznajemo da je Radić tokom rata pevao himne Habzburzima, a nakon ujedinjenja, tobože zbog republikanskih principa, uporno odbijao da prihvati novonastali poredak i monarhijski oblik vlasti. Ne nalazeći podršku kod drugih evropskih sila, on 1924. godine odlazi u Sovjetski Savez, a tamo, zaveden počas-

tima koje su mu ukazivane, nudi luke u Hrvatskom primorju i pravi dogovore o sovjetskim divizijama koje bi trebalo da dođu kao pomoć.

Međutim, samo je nekoliko meseci u domaćem zatvoru bilo dovoljno pa da Radić postane oduševljeni monarhista, koji ozaren izlazi sa višesatnih prijema u Dvoru, i koji ponovo sastavlja pesmice i panegirike, ali tada u slavu Aleksandra (II, 280-1 str.). Iz tog vremena potiču i njegova premišljanja o mogućem napuštanju katoličanstva (II, 273-4 str.), ali i jedna neukusna i preterana snishodljivost, koja je čak smetala Aleksandru. I pored svega, neprirodna koalicija radikala i radićevaca brzo se raspala, a politički sukobi u zemlji dovedeni su do usijanja i tragičnog događaja 20. juna 1928. godine. Srpsko-hrvatske međusobice poprimitile su radikalnije i složenije načine ispoljavanja od zavođenja ličnog režima kralja Aleksandra, o čemu autor piše u trećem tomu knjige.

Kraljevo venčanje rumunskom princezom naročito je zanimljiva epizoda njegovog životopisa. Gligorijević tu nastavlja intimni portret Aleksandrov, koji je započeo opisom njegovog detinjstva i mladićkog sazrevanja u prvom tomu. Dirljivija je priča o njegovoj nespretnosti u ophođenju sa nežnijim polom, kada je, recimo, onoj mladoj Francuskinji dodelio orden Karađorđeve zvezde, smatrajući to tada prikladnim načinom udvaranja (II, 113 str.).

Treba ovde posebno naglasiti da je pokušaj da se pronikne u psihički svet jednog Karađorđevića težak poduhvat s obzirom na složenost njihove patologije, koja se na čudesan način prenosila u ge-

netski kod potomstva. Ovo je možda na najočigledniji način, izrazito u slučaju princa Đorđa, koji je detaljno obrazložen u prva dva toma knjige. Za neku istoriju, sazdanu na šokantnim i skandaloznim detaljima, priča o princu Đorđu bi savršeno odgovarala.

Gligorijevićeva istorija je često brza; za neke jednostrane pristalice strukturne historiografije, bila bi možda čak isuviše „događajna” i uzbudljiva. Na primer, njegov Aleksandar je u jednom trenutku u Parizu, gde provodi vreme sa sestrom Jelenom i dobija vesti o hrvatskoj seljačkoj pobuni u Slavoniji (početkom septembra 1920). Bez oklevanja, on putuje u Zagreb, gde organizuje poslove smirivanja ove pobune. Uveče istog dana, pokazuje se pred Zagrepčanima u pozorištu, odakle je, nakon jednočinke, odmah odjurio vozom, jer je već sledećeg dana morao da bude u Sremskim Karlovcima, na svečanoj ceremoniji uspostavljanja Srpske pravoslavne crkve (II, 68 str.).

Ništa manje nije bio uzbudljiv ni dan polaganja zakletve na Ustav 29. juna 1921. godine, kada je na regenta izvršen neuspeli atentat, a kada je on „kao da se ništa nije dogodilo... nastavio sa programom” i otišao na svečanu inspekciju trupa u centru grada (II, 90-93 str.). Čini se da se samo na taj način mogla oživeti svakodnevnica jednog vladara, koji i inače nije mogao dugo da bude miran ili da sedi skrštenih ruku. Ako ništa drugo, on je svaka dva-tri dana odlazio kolima u unutrašnjost zemlje, razgovarao sa ljudima, interesovao se za njihove poslove...

Treći tom Gligorijevićeve monografije („U evropskoj politici”) posvećen je, najvećim delom, diplomatskim aktivnos-

tima jugoslovenskog suverena. Njegova država, na početku osetljivi, krhki organizam, okružen „demarkacionim zonom“ i neprijateljskim susedima, postupno sazreva u respektivnu vojnu i političku snagu, koja sistemom ugovornih obaveza pridobija sebi brojne saveznike i ugledno mesto u porodici evropskih naroda. Autor naročito ističe zasluge kralja Aleksandra, koji je često bio glavni neposredni pokretač i pregovarač u tim diplomatskim poduhvatima. Takođe, razlozi spoljne politike često su bili isprepletani ili su motivisali kraljevu unutrašnju politiku, koja se tek iz te perspektive može do kraja sagledati i razumeti.

Autor je znalački pristupio portretisanju velikog broja ličnosti, što je, inače, postupak bez koga se ne mogu pisati uverljive diplomatske istorije. Tako se pred čitaocem otkriva čitava galerija „opunomoćenih“ diplomata, poslanika, ministara, premijera, vladara... Njihove karakterne ili fizičke osobine sasvim su dobro istaknute, iako su slikane ovlaš, često u nekoliko grubih poteza. To je bila osobenost postupka i u slučaju malih kroki-portreta, kojima je prof. Gligorijević dočarao unutrašnjopolitičku pozornicu Kraljevine. Metod je bio naročito zgodan za slikanje osrednjih individua jugoslovenske politike gde, kao što je poznato, teško pronalazimo izuzetne ličnosti ili fascinacije.

Diplomatska aktivnost Kraljevine bila je od njenog nastanka iznuđena i požuřivana brojnim pretnjama i provokacijama koje su dolazile sa raznih strana. Protivnici novonastale „versajske tvorevine“ na volšeban način su se ujedinjavali iz svih ideoloških i političkih tabora

tadašnje Evrope: od fašističke desnice i različitih varijanata ekstremnog nacionalizma i terorizma, pa sve do totalitarnog komunizma i njegove međunarodne preduzumljivosti... Ustašku, makedonsku i kosovsku emigraciju potpomagali su, sasvim nesumnjivo, italijanski fašisti, ali, kako pokazuje ova knjiga, u određenim okolnostima, to su činili i predstavnici Kominterne.

Od svih izazova jugoslovenske spoljne politike, odnosi sa fašističkom Italijom imali su najveći značaj i najveću specifičnu težinu. Dve zemlje su se tokom dvadesetih godina ozbiljno rvale oko uticaja u Albaniji i prestiža u regionu. Autor knjige je, rekonstruišući nekoliko posrednih komunikacija (putem poverljivih ličnosti, novinara ili razmenom pisama) između Musolinija i Aleksandra, njihovom živom rečju ukazao na posebnu dimenziju tog suparništva.

Pažnju pre svega privlači miroljubivi ton jugoslovenskog suverena. Vladar, koji je srastao sa vojskom i koji skoro nikad nije skidao uniformu, tu nastupa retorikom koja je mirotvoračka, uz najveći značaj koji posvećuje ekonomiji kao osnovi za uspostavljanje dobrosusedskih odnosa. Aleksandar je Musoliniju nudio čak i carinsku uniju s obzirom na komplementarnost njihovih ekonomija: jedna je pretežno poljoprivredna, a druga relativno razvijena industrijska zemlja. To je bio veliki razlog koji jugoslovenski kralj navodi i u slučaju Albanije:

"Izuzev u slučaju rata protiv nas, kada bi ona bila vrlo koristan mostobran, Arbanija ne može biti od bilo kakve koristi Italiji. Ona bi bila kolonija od samog stenja i kamenja, dok ja mogu ponu-

diti Italiji mnogo bolju 'koloniju' od nekoliko miliona stanovnika, spremnih da kupe u Italiji sve što žele. Ukoliko više razmišljam o tome, sve manje razumem Musolinijevu nespремnost da prihvati ovaj veličanstveni projekt, koji bi doneo napredak obema zemljama i mir u Evropi.”

Za naše, balkanske standarde, čak su pomalo dirljive reči Aleksandrove o otvorenim granicama, „bez ijednog čoveka ili mitraljeza na njima"... Po njegovom mišljenju, to bi bilo kao kada bi se „otvorio jedan nasip rezervoara za vodu... voda će poteći prirodno i neodoljivo... industrijski proizvodi, novac, sve će to ići iz jedne zemlje u drugu, u skladu sa potrebama i narodnim interesima – i to će biti pravi, razborit i potpuni sporazum (III, 102-11 str.)". Ipak, sporazum nije bio postignut, a međusobni odnosi su radikalizovani kada se posle zavođenja kraljevog ličnog režima, masovna ustaška emigracija našla u Italiji. Paradoksalno, kralj i jugoslovenska politika sukobili su se sa Italijom, zaštićujući hrvatski etnički prostor na Jadranu, a u tome im je najviše smetnji stvarao upravo hrvatski politički pokret u zemlji i ustaška emigracija izvan zemlje pod okriljem Italijana.

Međuratna Kraljevina teško bi odolela svim pomenutim pritiscima da se nije naslanjala na respektivnu silu saveznika iz Male Antante. Taj politički i vojni savez Kraljevine SHS, Rumunije i Čehoslovačke bio je, uz to, „prva regionalna ekonomska zajednica u Evropi” i jemstvo za ubedljivu mirotvornu politiku njenih članica. Ono što autor naročito ističe i što je na neki način jedno veliko finale dip-

lomatskih poduhvata kralja Aleksandra, nastupa tek, tokom 1933. i 1934. godine.

U to vreme on uspeva da znatno popravi odnose sa Bugarskom, dotle da je čak doživeo nezapamćene ovacije u njenoj prestonici i neku vrstu ličnog sporazuma ili bar uspostavljenog poverenja u susretu sa bugarskim kraljem Borisom. Neočekivano srdačna bila je poseta Carigradu, a prijatan razgovor koji je vodio sa Kemalom Ataturkom postao je osnova za stvaranje jednog novog regionalnog pakta. Koristeći šarm, inteligenciju i razloge real-politike Aleksandar je u beskrajnim razgovorima ubedio balkanske suverene i državnike o potrebi uspostavljanja međusobnih ugovornih obaveza. Uspeh nije izostao: Balkanski pakt Jugoslavije, Rumunije, Grčke i Turske ozvaničen je svečanim stavljanjem potpisa 9. februara 1934. u Atini.

U Rimu su bili veoma nezadovoljni tim vestima: „Izgledalo je da, gde god je Italija nešto pokušala, tu joj se isprečila Jugoslavija... najpre je ugrožen njen uticaj u srednjoj Evropi stvaranjem Male Antante, a zatim joj je zatvoren prilaz Balkanu obrazovanjem saveza balkanskih država.” „Volja kralja Aleksandra danas sve određuje”, pisao je Gali, italijanski poslanik u Beogradu. Povodom bugarsko-jugoslovenskog približavanja isti poslanik je rezonovao: „Ključ obrta sadašnjih političkih odnosa, treba da bude tražen u politici, domišljenosti Beograda, dakle kralja Aleksandra (III, 157-8 str.)”

S druge strane, u miroljubivom delu Evrope ti „obrta” u političkim odnosima dočekani su sa velikim odobravanjem. Britanski diplomata Henderson odaje priznanje politici jugoslovenskog suverena

zahvaljujući kojoj je „Balkan postao mirniji, nego što je ikada bio za proteklih šesdeset godina". Takođe, on rezonuje: „umesto da Balkan, kao nekada, bude stalna opasnost za Evropu, danas je Evropa postala jedina opasnost za mir na Balkanu. (III, 162-3 str.)". Gligorijevićeva visoka ocena vladarskih sposobnosti i postignuća kralja Aleksandra, tek iz te posebne perspektive dobija potpuno u snazi i ubedljivosti. Posvećenost očuvanju mira u Evropi i pomenuti impresivni rezultati mogu biti čak i opravdanje za sve kontroverzne ili osporavane poduhvate jugoslovenskog suverena u unutrašnjoj politici. Pozitivan sud o spoljnopoličkim poduhvatima kralja Aleksandra ostavio je i Enes Milak u svojoj poznatoj monografiji (Italija i Jugoslavija 1931-37, Beograd, 1987), ali kod Gligorijevića je to sugerisano sa mnogo više emocije i ubeđenja.

Milan Ristović, *Crni Petar i balkanski razbojnici (Balkan i Srbija u nemačkim satiričnim časopisima 1903-1918)*, Udruženje za društvenu istoriju i Čigoja štampa, Beograd, 2003, str. 88

Najnovija knjiga profesora Ristovića posvećena je složenom fenomenu nastanka i uobličavanja stereotipija o Balkanu i Srbiji u nemačkoj javnosti i medijima s početka prošlog veka. Tekstovi i karikature satiričnih časopisa poslužili su kao izvanredan izvor budući da je u njih bio utisnut čitav jedan svet kliširanih projekcija i kulturoloških predrasuda, takođe trenutnih političkih konotacija određenih događaja. Veliki izazov koga se autor poduhvatio bio je da pov-

Tragična ili za mnoge herojska pogibija kralja Aleksandra u Marselju bio je verovatno jedini način kojim su njegovi protivnici mogli da ga zaustave. Stradanje mu je donelo posthumnu slavu i oreol mučenika, ali njegovo delo ga, na žalost, nije nadživelo. Autor smatra da Aleksandar, ni na prestolu, ni u jugoslovenskoj politici, nije imao dostojnog nastavljača. Njegovo veliko delo, iz daljine godina, koje su protekle, izgleda nedovršeno, možda čak i uzaludno.

Nad zaklopljenim stranicama Gligorijevićeve knjige, naročito poslednjeg dela, ostaje utisak i prizvuk nečeg apologetskog, čak himničnog, u odnosu prema ličnosti glavnog junaka.

Aleksandar R. MILETIĆ

ratnim putem, od pojava oblika, dođe do suštine – od pojedinačnih likovnih simbola i reči do univerzalnih stereotipija, kolektivne uobrazilje i političke namere. Naizgled jednostavno izvedeni zaključci zapravo su plod velike erudicije, analitičkog sravnjivanja činjenica i izrazite sposobnosti prepoznavanja skrivenog značenja nekog likovnog detalja, reči ili stiha.

Karikatura spada u vizuelno – propagandno sredstvo sa najvećom mogućom